

Unirea cu Roma în istoriografia maghiară

MIHÁLY SPIELMANN–SEBESTYÉN

Evenimentele anilor 1692–1701 nu au trecut neobservate de către opinia publică neromânească din Transilvania. Reacțiile vii ale diferitelor grupuri sociale și etnice au evoluat conform intereselor lor de moment sau de perspectivă, întrucât în urma acțiunilor întreprinse de Habsburgi și biserica catolică, a apărut de fapt o nouă confesiune, iar aceasta a însemnat la toate nivelele vieții publice schimbarea *status quo*-ului religios al Transilvaniei, fiind astfel introdus un element nou nemaîntâlnit pînă atunci în politica internă a provinciei.

Este adevărat că însuși statului Transilvaniei nu mai era cel din perioada principatului autonom. Integrarea sa a început încă cu ocazia primelor tratate încheiate cu Viena în anii optzeci ai secolului al 17-lea. A fost un proces lent, dar sigur, avînd loc schimbări ireversibile pe plan politic, social și religios. Deși **Diploma Leopoldină (octombrie 1690)** a proclamat în mod solemn respectarea autonomiei, a legilor înmănușiate în *Approbatæ et Compillatæ*, numite constituția țării, și menținerea în vigoare a practicării neîngrădite a religiilor recepte (adică cele legalizate ca forme de cult și organizare bisericească prin acte dietale), actul a fost emis sub amenințarea atacurilor lui Imre Thököly (septembrie-octombrie 1690), cînd exista pericolul ruperii provinciei de imperiul habsburgic, și revenirii la principatul autonom (fără șanse reale, putem afirma azi!). După trecerea pericolului, guvernanții vienezi au făcut tot posibilul ca efectul acestei diplome să fie cît mai neînsemnat. Contemporanii, fie ei catolici, calvini sau luterani au reacționat în mod diferit la tratativele unioniste ale episcopilor Teofil și Atanasie Angliei. În schimb au fost vii protestele din partea ortodocșilor din Transilvania și din Țările Române.

Luteranii, în general, au privit distant evenimentele confesionale din moment ce nu s-au implicat direct nici în tratative, nici în problemele sociale legate de aceasta, asigurîndu-se autonomia lor internă confesională. Aceasta este cel

puțin părerea cronicarului Mihály Cserei (1667/68–1756), susținând că „*acel jude regal din Sibiu, János Szász [adică Johann Sachs von Harteneck], fără de dumnezeu, s-a alăturat în secret papiștașilor și papiștașii l-au asigurat sub jurământ că punctele [acordului între biserica Romei și românii din Transilvania] nu vor avea influență asupra luteranilor și orașelor săsești, ci vor atinge doar ungurii și bisericile lor, cea calvină și unitariană. Astfel János Szász i-a îndepărtat pe sași de celălalte religii, și așa se face că aceștia [adică ungurii] au rămas singuri. Au fost înaintate destule plângeri, au fost făcute multe cereri împăratului în care s-a arătat că prin punctele [unirii religioase] s-au comis ilegalități atât împotriva legilor țării cât și împotriva prevederilor Diplomei [1690], dar totul a fost degeaba. Aceasta fiindcă [cardinalul] Kollonich l-a ademenit pe sârmanul împărat și nu i-a permis alteței sale să facă dreptate.*”¹

Desigur Cserei este reprezentantul, purtătorul de cuvânt al calvinilor, care se socotesc păgubiții cei mai mari ai unirii, — să ne amintim de existența bisericii calvine românești din Transilvania și de relația ierarhică strânsă între biserica ortodoxă și cea calvină din Ardeal și, într-un sens mai larg, a schimbării de domnie din 1690.

Dacă în timpul principilor și mai ales începând cu domnia lui György Rákóczi I. (1629–1648), biserica reformată-calvină este considerată biserică de stat, biserică princiară (*primus inter pares*), după 1690 este redusă la statutul de biserică receptă, rămîne una din confesiunile legale și libere, dar puțin preferată de guvernanții imperiului habsburgic. Majoritatea elitei politice locale, marea sau mica nobilime maghiară, a făcut parte din această biserică. Apoi episcopul Teofil păstrase relații destul de bune și strînse cu calvinii, iar Atanasie Angliei, care a fost educat în școala princiară din Alba Iulia de profesori calvini în spirit calvin, a ajuns în scaunul episcopal ortodox cu sprijinul guvernatorului (calvin) al Transilvaniei, György Bánffy. Fostul cancelar principal al Transilvaniei, contele Miklós Bethlen (1642–1716), consemnează în memoriile sale scrise în timpul prizonieratului său la Viena că „*prin galbeni împrumutați de la tatăl său — c vorba despre Atanasie Anghel — din care o bună parte a curs spre domnia sa Guvernatorul, el a fost făcut episcop*” al românilor. Chiar dacă nu este întru-totul adevărată simonia susținută de Bethlen, totuși trădează venalitatea unor funcții importante din biserica ortodoxă din Transilvania în ultimii ani ai principatului.

Motivul principal al plîngerii calvinilor în toată problema unirii este nerealizarea unei posibilități existente, cel puțin pe hîrtie: *la insistențele calvinilor, românii li s-a permis asocierea cu oricare confesiune receptă din Transilvania, deci și cu calvinii.*^{1/a} Este adevărat că nu au fost pregătite modalitățile dogmatico-ceremoniale sau teologice ca în cazul catolicismului. În general istoriografia românească și în special cea confesională nu insistă asupra acestui fapt, ei se rezumă la constatarea că biserica calvină din Transilvania a

avut încercări de convertire printre români, dar a obținut doar succese modeste în cursul secolului al 17-lea. Istoriografia greco-catolică a dus o luptă pe două fronturi: pe o parte pentru a para atacurile ortodoxiei care îi reposesază „trădarea”, „fuga”, „scindarea românilor ardeleni în două confesiuni”, pe de alta pentru a justifica de ce s-au unit cu Roma, de ce era imposibilă asocierea cu Geneva lui Calvin. Lăsînd la o parte certurile interconfesionale româno-române, greco-catolicii îi reposesază calvinismului din Principat imixtiunea nepermisă în treburile interne ale bisericii românești, obligativitatea prestării jurămîntul de credință față de episcopul reformat și dreptul de *placetum* al acestuia asupra hotărîrilor bisericii ortodoxe române. Se vechiculează chiar părerea (cu o doză de populism ieftin) cum că în cazul persistenței acestei practici, biserica română ortodoxă, dar mai ales cea calvină românească ar fi fost complet deznaționalizată. Aceste presupuneri însă nu se bazează pe fapte, ci mai de grabă pe sentimente. Nu cunoaștem cazuri în Europa Centrală în care calvinismul, mai pe larg reforma religioasă, i-ar fi deznaționalizat pe cei care au adoptat-o. Dimpotrivă, prin însăși principiile de bază ale reformei, s-a promovat cultivarea limbii materne în biserici, școli, literatură, tipografie etc.

Este cert însă că Biserica Ortodoxă Română din Transilvania a fost nemulțumită de tratamentul primit din partea superintendenților (episcopilor) calvini. Păturii conducătoare române din biserică i s-a pus în față o reală alternativă: catolicismul, ridicarea din punct de vedere social a neamului. Iar „grupul de presiune” din cadrul bisericii (episcopia română) a decis în favoarea acestei posibilități. Aceasta a însemnat o nouă organizare socială, economică, și în primul rînd confesională, a avut repercusiuni asupra formării ideologiei specifice românești, a dat un imbold dezvoltării culturale și economice, a favorizat formarea burgheziei române din Transilvania. Cu alte cuvinte, decizia din anii 1696–1701 a însemnat o interpretare realistă a mersului istoriei: a recunoscut că dominația Habsburgilor reprezintă viitorul. Ei au văzut mai clar ca alte grupuri că protestantismul de tip calvin pierde teren, intră în defensivă, iar românii doreau să fie de partea învingătorilor, ceea ce a fost o dorință firească, umană.

Posibilitatea inițială a alegerii între confesiunile de rit apusean apare frecvent în istoriografia maghiară. Se accentuează mai ales decizia dietei Transilvaniei din septembrie 1698, cînd stările și ordinele (în majoritate protestanți) au hotărît formarea unei comisii dietale care să cerceteze dacă românii nu doresc cumva să se unească cu vreo altă confesiune, respectiv, care sînt preferințele lor. Comisarii parlamentari trimiși în satele din Ardeal s-au întors cu un material impresionant.² Rezultatele au fost aduse în fața dietei din Sighișoara (din ianuarie 1699). Răspunsurile înregistrate trădau că majoritatea țăranilor nu prea știau în ce ar consta unirea cu alte confesiuni și în special cu biserica Romei. În gîndirea oamenilor simpli, dar și a multor preoți, predomina formalismul, aspectul exte-

rior al ritului: să nu se schimbe ritul și calendarul răsăritean, încolo erau de acord cu orice schimbare care ar putea duce la îmbunătățirea situației lor, cu respectarea acestor condiții fiind gata pentru orice compromis cu oricare confesiune receptă.³

Guberniul Transilvaniei la rîndul său se simțea și el obligat să facă o *declarație de principiu* în legătură cu unirea religioasă la 14 iulie 1699. Suntem după prima Diplomă Leopoldină dată românilor (16 februarie 1699), care aproba hotărîrile sinodului ținut de Atanasie în octombrie 1698. Actul este o combinație a diferitelor puncte de vedere, este oglinda vremurilor de tranziție, cu duplicitățile inerente, fiindcă trebuia să satisfacă mai multe pretenții.

Textul conține semnele intoleranței mai vechi ale nobilimii calvine, care fusese forța conducătoare practic fără rivali în epoca Principatului. În noua conjunctură politică însă, gruparea este întrecută în favoruri și privilegii de romano-catolici, bunăvoința curții vieneze nu se mai revarsă asupra membrilor săi, dar ceea ce li s-a părut cel mai revoltător a fost să se vadă concurați și de o grupare etnico-religioasă care deunăzi nu avea nici o pondere politică! În aceasta constă explicația tonului disprețuitor al declarației guberniale: „*Schimbarea de religie impusă poporului român nu va însemna nici un avantaj pentru biserica catolică, fiindcă acest popor în realitate nu are nici o religie, ci este plin de superstiții, pe deasupra este și barbar și se dedă la toate vicleniile*” (în original: „*Gentis Valachicae religione nulla, sed superstitione sola imbutae et alias barbarae, ac ad omnes nefas pronae, nullo religionis Catholicae emolumento*” etc)⁴. Comentînd la justa sa valoare documentul, G. Barițiu observă dezamăgirea calvinilor, care se văd înșelați, unirea cu Roma devenind tot mai mult o realitate, în timp ce biserica calvină română pierde teren de la o zi la alta, asocierea cu biserica reformată a românilor rămînînd doar o iluzie. Este adevărat că starea ortodoxiei ardeleni la sfîrșitul secolului al 17-lea era într-adevăr deplorabilă, cu sau fără aprecierea contemporanilor, și nici situația bisericii unite nu era mai strălucită peste o jumătate de veac.⁵

Scopul adevărat al celor care optaseră pentru unirea cu Roma — se arată în document — este de a aboli cu orice preț legile țării [i.e. rînduielile iobăgești] și scutirea preoților de servituțile și dările feudale. Totodată asemenea mișcări novatoare în materie de religie nu fac altceva decît să provoace bănuieli din partea celorlalți principii greci (adică ortodocși) învecinați. Cu alte cuvinte, unii membri ai Guberniului s-au gîndit și la complicații externe ce s-ar putea isca din tratativele unioniste. Ei insinuau în primul rînd nemulțumirile Kievului și ale Rusiei lui Petru cel Mare, în ascensiune. Desigur, episcopia română din Transilvania nu a avut în vedere o iradiere atît de largă a complicațiilor legate de schimbarea religiei. Ea s-a mulțumit cu protecția *reală* și *efectivă* (cu asistența militară dată de generalii imperiali) a lui Leopold I, a cardinalului Kollonich de Strigoniu și cu bunăvoința papei de la Roma. Față de Țara Românească, față de

mitropolia Ungro-Vlahiei, atitudinea lui Atanasie Angliei trebuia să fi fost cel puțin ambiguă — promisiuni, făgăduieli la hirotonisire pe o parte, tratative secrete cu iezuiții pe de altă parte —, dacă în anul 1700 ortodoxul Constantin Brîncoveanu încă este gata să-i doneze niște moșii pentru a-i asigura ascultarea de credința veche.⁶

Vencel Bíró, într-o monografie consacrată lui István Apor, promotorul principal al Contrareforme catolice în Transilvania din partea marilor feudali laici, aduce dovezi în sprijinul afirmațiilor sale privind acțiunile lui Apor în vederea creării confesiunii greco-catolice de la noi. De exemplu, Apor militează pentru constituirea unui fond funciar independent pentru noul episcop greco-catolic, și din porunca Împăratului chiar îl va introduce în această moșie în 1701.⁷ Oare să vedem în acest pas o contrabalansare a influenței lui Brîncoveanu? După părerea aceluiși istoriograf, ideea scutirii de dări a preoților noului cult ar proveni tot de la István Apor. În calitate de trezorier al Transilvaniei și consilier al guvernului, el propune cardinalului Kollonich al Ungariei, într-o serie de scrisori, acordarea acestor privilegii pentru consolidarea edificiului unirii cu Roma.⁸

Revenind însă la amintitul protest gubernial din anul 1699, apare aici înserată o idee care va face carieră mai ales în secolul nostru. Dacă în unele documente sau memorii ca **Approbatæ** sau în cronica lui Cserei Mihály ideea este prezentă într-o formă latentă, neaccentuată, în concepția lui Miklós Bethlen (el se afla — după cum susține Elemér Gyárfás — printre cei care participau din partea calvină la elaborarea documentului analizat) capătă o importanță covârșitoare, devenind deviza toleranței în perioada de tranziție la epoca habsburgică. Orice schimbare în materie de cult va însemna îndată schimbarea raporturilor de forțe și răsturnarea entropiei confesionale. În problema *natio et religia* înnoirile sînt considerate neavenite, catastrofale, cu repercusiuni incalculabile. „*Zelul religios întotdeauna a fost temperat și înlocuit de superioritatea rațiunii statale pe de o parte, pe de altă parte de convențiile făcute sub jurământ între diferitele națiuni și confesiuni. Mulțumită acestei temperanțe, țara noastră înconjurată de atîția dușmani, o țară cu diferite religii, limbi și etnii, fiind condusă de dogmele cele mai felurite ale diverselor biserici, și-a putut păstra ființa și autonomia în timpurile cele mai grele prin care a trecut de atîtea ori.*”⁹

Într-o istorie a Transilvaniei datorată lui Benedek Jancsó, autorul consacră un subcapitol evenimentelor legate de bisericile romane de la sfîrșitul secolului al 17-lea.¹¹ El repetă ideea că cei vizați au așteptat de la unirea cu Roma avantaje economice, politico-juridice, dar mai ales o ascensiune în ierarhia socială. Aceste atrăgătoare perspective au fost zugrăvite lui Teofil de iezuitul László Pál Bárányi, iar vlădica s-a dovedit a fi o fire practică. Jancsó nu prea crede în importanța sau ponderea motivației dogmatico-religioase atunci cînd enumeră cauzele succesului bisericii unite, întrucît doar o mică parte din clerul de atunci și-a dat seama de seriozitatea celor pretinse de la Teofil sau Atanasie din partea iezuiților convertitori. Păstrarea

ritului a dat satisfacție deplină atât celor care efectuau serviciul divin, cât și enoriașilor.¹² Habsburgii au urmărit de fapt — opiniază autorul manualului — să-i îndepărteze pe români de influența spirituală a ortodoxismului politic al Rusiei.¹³

Protestele catolice față de unire constituie un aspect nou în istoriografia vremii. Scăpați din încorsetările confesionalismului de orice fel — arată Jancsó — nici romano-catolicii nu erau mulțumiți de unirea cu Roma. Episcopul catolic al Transilvaniei se simțea jenat de existența unei a doua episcopii pe teritoriul diocezei sale, iar catolicii vechi erau neliniștiți și invidioși, considerând că prea multe privilegii au fost acordate neofitilor.¹⁴

Atunci când în anul 1700 recunoașterea lui Atanasie Anghel ca episcop unit trebuia să fie întărită de un sinod de anvergură, autoritățile centrale și armata au strâns cu forța mase mari de oameni la Alba Iulia. „Pe *deasupra*, ca un semn că unirea este dorită nu numai de fețe bisericești ci și de popor, pe cale administrativă s-a decretat ca din fiecare sat să se prezinte câte trei indivizi (români) la acest sinod. Este primul caz din istoria Transilvaniei în care poporul român a figurat ca neam recunoscut (formal) de autorități”.¹⁵ Este, desigur, părerea unui istoric aflat încă sub influența adunării de la Alba Iulia din decembrie 1918. Simpatia autorului este câștigată totuși de către ortodocși, atunci când vorbește despre nemulțumirea și rezistența acestora, la sfârșitul subcapitolului consacrat evenimentelor.¹⁶

În marea sinteză a lui Gyula Szekfű (**Magyar történet**)¹⁷, mișcarea unionistă catolică română este reasezată în context european, și se arată că originile sale se află departe de Transilvania. Față de patriotismul local al autorilor precedenți, Szekfű știe că iezuiții au făcut planuri concrete în vederea extinderii catolicismului în spațiul balcanic încă din 1687, prin pater Ferenc Ravasz.^{17/a} Pentru a-și atinge scopul în atragerea românilor, sârbilor și grecilor trebuia „mobilizat” (ca să folosim un cuvânt tipic din domeniul propagandei) sistemul de învățământ calitativ superior aflat în grija părinților iezuiți, trebuiau acordate privilegii pentru ușurarea robotei și a fiscalității apăsătoare a statului. Iezuiții Gábor Hevenessy și Márton Szentiványi sînt — după opinia lui Szekfű — cei doi care își dau seama că succesul unei acțiuni ca unirea religioasă depinde în mare măsură de admiterea unor concesiuni formale, cum ar fi cele legate de menținerea ritului răsăritean împreună cu calendarul tradițional (iulian), în timp ce din punct de vedere dogmatic unirea ar trebui restrînsă, cel puțin într-o fază incipientă, la cele patru puncte „cardinale” care deosebesc uniții de neuniți.¹⁸

În regiunile nord-vestice ale Transilvaniei actuale, adică în părțile sătmărene, unirea religioasă a pătruns printre români chiar înainte de acțiunile întreprinse în interiorul Ardealului (1689–1692). Diploma din 1692 acordată de Împărat preoților noului cult este un preludiviu (o repetiție generală) la cele două diplome leopoldine adresate românilor din Transilvania, avînd în linii mari același

conținut. Din punctul de vedere al ierarhiei bisericești, sătmărenii au fost subordonați episcopului de Eger, și abia în secolul următor au obținut dreptul să-și formeze propria lor episcopie.¹⁹

În legătură cu unirea românilor ardeleni. Szekfű susține pe bază de documente că atât cardinalul Kollonich, cât și iezuitul Hevenessy au cerut de la curia papală iezuiți care vorbesc românește, și ca aceștia să fie trecuți la religia greco-catolică pentru a putea controla nestingherit dacă sînt respectate punctele nevralgice ale unirii, dogmele adoptate, ori dacă există pericolul de a recădea în schismatismul vechi. Roma însă nu este de acord cu această trecere (se va vedea că papalitatea ordonă constituirea instituției de teolog-sfetic pe lângă episcopii noi uniți). În schimb pentru succesul deplin al unirii sprijină acordarea de privilegii preoților uniți, privilegii care au fost acordate anterior și preoțimii rutene.²⁰

Szekfű, enumerînd avantajele unirii, insistă mai ales asupra efectului diplomei imperiale din 1701. Prin interzicerea legăturilor cu biserica ortodoxă de dincolo de Carpați și cu protestanții din Transilvania (!), se va înfăptui puritatea dogmatică a noului cult, prin obligația, respectiv posibilitatea, de a întemeia noi școli superioare, se va trece la ridicarea nivelului cultural al românilor. „*Toate acestea au însemnat, dacă e să ne luăm după prezent, un impuls puternic pentru ridicarea culturii poporului și a naționalității la români — scrie Szekfű în 1935 — și este o dovadă mai clară ca orice că statul maghiar (sic!) în secolele mai vechi a fost reazămul tuturor națiunilor ne-maghiare și a contribuit la ridicarea măreției și culturii acestora.*”²¹

Szekfű nu poate scăpa de ideea că Tratatul de la Trianon este consecința directă a liberalismului tradițional al statului maghiar, al conducătorilor lui slabi și incapabili, care nu au putut ține piept mișcărilor naționale din Ungaria istorică.

Istoria românilor scrisă de László Gáldi și László Makkai și tipărită într-un moment absolut negativ al relațiilor româno-maghiare (1941) nu face altceva decît să repete ideile lansate de Szekfű în **Magyar történet**.²² Este de fapt o mai amplă reflecție asupra atitudinii primilor conducători ai bisericii unite într-un cîmp de forțe unde atracția calvinismului este în evidentă slăbire, cu toate consecințele sale de criză, iar catolicismul promite, cu dovezi palpabile, să fie religia statului, a celor de la putere, o biserică oficială triumfătoare, care va da enoriașilor săi mult mai multe libertăți, privilegii și în general avantaje, decît vor avea cei ce persistă în ortodoxie sau își mențin relațiile lor cu biserica reformată, devenită țintă a contrareformei. Se vehiculase chiar ideea că întreaga „reformă bisericească” — dacă putem folosi acest termen impropriu —, toate schimbările petrecute au avut un caracter conștient, cu asumarea întregii responsabilități la nivelul elitei bisericești. Enoriașii de rînd, simpli preoți de țară nu priceuseră sensul tranziției. (Autorii, deși n-o exprimă în mod expres, au în fața lor pilda lui

Inochentie Micu Klein, care peste câteva decenii va transforma șansele bisericii greco-catolice într-o armă politică însemnată.)

Un punct de vedere foarte clar, o tratare obiectivă și nuanțată este introdusă în problematica unirii de Zoltán I. Tóth în cartea sa scrisă în timpul războiului, dar apărută în 1946 și consacrată primului secol al mișcării naționale române din Transilvania.²³

Prin Contrareforma catolică, Viena urmărea câteva obiective precise în arena politică ardeleană: introducerea românilor (uniți) în spațiul de manevră al puterii, care trebuia să atragă după sine slăbirea protestanților. Scopul imediat era ca stările și ordinele din dietă, dominante în perioada principatului autonom (adică al *Unio Trium Nationum*), centrele de rezistență deci, să fie neutralizate lot mai mult. În același timp să fie redusă ponderea elementului maghiar antihabsburgic prin crearea unei clientele prohabsburgice nemaghiare în Transilvania multinațională. De aceea, unirea este în bună parte o *operă politică* alături de originea sa teologico-dogmatică.²⁴ Apropierea Vienei de români și crearea formelor instituționale în care aceștia din urmă să fie cuprinși, a însemnat în ultimă instanță „că românii din Transilvania au fost scoși din neînsemnătatea lor provincială și au devenit factori politici la nivelul întregii țări”, adică al Transilvaniei.²⁵ Din punct de vedere psihologic, pentru asigurarea succesului unirii religioase, în fața preoților trebuia să se prezinte perspectiva ridicării prin învățămînt, prin privilegii și scutiri care pînă atunci fuseseră rezervate doar cultelor recepte. Tóth remarcă faptul că unirea religioasă a putut prinde rădăcini fiindcă aspectul material al avantajelor a primit contururi puternice, în timp ce latura dogmatică era trecută voit sub umbra banalității.²⁶ În același timp, li se promitea uniților că nu vor mai fi considerați tolerați, ci vor deveni fii ai patriei cu dreptul de a ocupa funcții publice în stat.²⁷ Un element deosebit de important al tratatelor duse în jurul unirii — subliniază Zoltán I. Tóth — este apariția în masă, pentru prima dată în istoria Transilvaniei, a românilor ca factori politici *activi și distincți* în cadrul unor negocieri care aveau ca obiect emanciparea, obținerea de drepturi egale, negocieri în care figurează deja și interesele intelectualilor laici, ceea ce denotă o orientare și un simț politic meritoriu.²⁸ Drepturile revendicate nu puteau depăși limitele rînduielilor feudale ale Transilvaniei, nimeni nu se gîndea la dezorganizarea vieții politice din provincie, ci doar la o răsturnare de forțe în favoarea catolicismului.²⁹

Este adevărat, cîmpul decizional inițial a fost mai larg: li se oferise românilor și posibilitatea de a se uni cu alte trei confesiuni recepte (calvinii, luteranii și unitarienii), cardinalul Kollonich însă anihilează practic drumul spre aceste alternative. Nu atît prin interdicții sau sancțiuni, cît prin intermediul *negocierilor* — să nu uităm că tratatele s-au desfășurat între parteneri reali cu mize reale! —, dar mai ales prin *promisiunile făcute* românilor. Și avea de unde să promită,

catolicismul avînd puterea să îndeplinească o bună parte dintre acestea, fiindcă în spatele lui se afla puterea în conținuuă ascensiune a dinastiei habsburgice. Uniții se trezesc în postura de vîrf de lance în coasta feudalismului ardelean.³⁰ Nici Kollonich, nici iezuiții nu s-au gîndit însă la o emancipare totală, totul fiind folosit drept mijloc ideal de șantaj față de nobilimea ardeleană cu tendințe centrifuge.³¹ Deși Atanasie Angliei interpreta obstacolele și neajunsurile ivite în calea unirii ca rezistență a oficialităților ardelen, pretențiile moșierimii drept insulte aduse religiei catolice și se puna de fiecare dată sub protecția autorităților vieneze sau a iezuiților, nici Kollonich, nici călugării Societății Iezuite nu s-au lăsat înșelați, făcînd o distincție clară între interesele uniților și cele romano-catolice.³²

Acuzația cea mai frecventă a dușmanilor unirii era că schimbarea credinței nu a fost făcută în mod sincer de cei trecuți la noua confesiune. Atanasie Anghel ar fi zis anturajului său nu rareori: „*Vos estis uniti, ego non!*”

Diploma Leopoldină din 1701, cunoscută sub numele de „a doua diplomă leopoldină” este oglinda dorințelor maxime ale românilor în materie de emancipare. Punctul al treilea cuprinde poate cea mai însemnată noutate: uniții, atît cei din tagma preoților cît și laicii, sînt considerați membri ai statului catolic, nemaifiind socotiți indivizi marginalizați și tolerați. Autoritățile sînt atenționate să ia în considerare aceste schimbări în statutul social al românilor uniți. Paragraful 3 nu a fost respectat niciodată — arată Z. Tóth — fiindcă respectarea lui ar fi însemnat o recepție tacită a tuturor românilor uniți.

Diploma consfințește numai unirea cu Roma. Din punct de vedere dogmatic, unirea a fost posibilă numai cu biserica romano-catolică. Celelalte confesiuni, se subliniază în mod cinic în același act, pot proteja uniții. Dispozițiile Diplomei trebuiau să fie publicate în fața Dietei și a autorităților. Executarea ei, dacă s-ar fi îmfăptuit, ar fi răsturnat sistemul politic și confesional al Transilvaniei, iar fîscul ar fi fost lipsii de venituri importante.³³

În privința autenticității diplomei din martie 1701, Tóth are niște observații pertinente. Astfel el presupune că actul este rezultatul abilității politice și prestației personale a lui Atanasie Angliei care se mișca foarte sigur în cercurile din Viena. El a reușit însă să se dezvinovățească de toate acuzațiile ce i se puseseră în cîrcă. Roma a fost de acord ca el să fie înscăunat episcop unit.

Textul definitiv al diplomei nu este opera lui Atanasie Angliei și este puțin probabil ca episcopul să fi văzut vreodată textul ei integral. Greco-catolicii nu au ajuns niciodată în posesia actului, deși episcopii de mai tîrziu l-au căutat și la Viena și în arhivele maghiare sau ardelen. Diploma, în forma sa finală, a fost concepută de teologul iezuit, vicarul episcopului Atanasie.

Din punct de vedere formal-juridic, diploma nu a fost întărită niciodată și nici nu a fost dată publicității în fața Dietei: în schimb s-a trecut la traducerea conținutului acesteia în practică. Lucrul a fost posibil după ce Împăratul a ajuns

la un compromis cu stările și ordinele transilvane în perioada ce a urmat răscoalei conduse de Francisc Rákóczi.

Punctul al treilea a rămas literă moartă, nu a fost făcut cunoscut în forma sa originală nici la Sinodul bisericii unite din 29 Iulie 1701. Emanciparea tuturor greco-catolicilor a fost condiționată de către cardinalul Kollonich — opinia autorului nostru —, de rezultatele în timp ale unirii și de sinceritatea noilor enoriași.³⁴

În sfârșit, părerile cele mai recente le datorăm regretatului cercetător și arhivar principal Zsolt Trócsányi. Atît în cartea sa rezervată primelor decenii de dominație habsburgică în Transilvania³⁵, cît și în capitolul special dedicat unirii religioase din recenta sinteză maghiară a istoriei Transilvaniei.³⁶ autorul analizează evenimentele pe baza unor noi documente de arhivă. Trócsányi situează unirea cu Roma în cadrul celui de al doilea val al Contrareforme. Atragerea românilor spre bisericile „vestului” a avut antecedente similare și din partea bisericilor protestante, fără a obține însă prea mari succese.³⁷ Contrareforma în Transilvania înseamnă nu în primul rînd restaurarea catolicismului, ci cîștigarea de noi suflete. Cum protestanții se puteau apăra cu mai mult succes, avînd strategii de mult folosite, biserica catolică și-a extins atracția asupra masei mari a ortodocșilor români. Astfel aceștia din urmă au ajuns într-o poziție cheie, fiindcă prin cîștigarea acestora în număr mare ponderea lor putea să intervină decisiv în rivalitățile dintre catolici și protestanți, dintre stările feudale ardelenice și grupurile de nobili din jurul cardinalului de Strigoniu, în competiția dintre curte și nobilimea ardeleană.³⁸

Părerea lui Trócsányi diferă în privința situației bisericii ortodoxe române din Transilvania de la sfârșitul secolului al 17-lea, de părerile generale emise de istoriografia română. Biserica românească — susține autorul — s-a integrat într-o măsură destul de avansată în structurile politice și confesionale ale Principatului, a dobîndit niște trăsături specifice (de exemplu, limba română era folosită în mod preponderent ca limbă de cult. fețelor bisericești li se acordau privilegii, scutiri și unele protecții împotriva abuzurilor feudale, micii nobili români erau folosiți în serviciul diplomatic al principatului etc.), astfel că biserica românilor în perioada preunională se afla în ajunul unor mari schimbări.³⁹ Schimbările așteptate însă nu au mai avut loc, fiindcă sistemul politic al Principatului a sucombat, iar conducătorii bisericii ortodoxe au încercat o nouă cale de dezvoltare și existență instituțională pentru românii din Transilvania. Acceptarea unirii s-a făcut dintr-o poziție de negociere, observă Zsolt Trócsányi, episcopul Atanasie Anghel acceptînd oferta care promitea cel mai mult, adică *sprijin militar noii biserici*, armata imperială fiind gata oricînd să se amestece în cazul unor situații conflictuale dintre catolici și „necatolici”.⁴⁰

Deși Dieta a trebuit să accepte unirea cu Roma în 1699, a făcut tot ce i-a stat în putință ca prevederile Diplomei să nu fie traduse în viață. Punctul nevralgic a

fost problema scutirilor de impozite. Cine vor fi exceptați de sub plata dărilor și de prestări feudale, preoții împreună cu familiile lor, toți uniții indiferent de condiția lor socială? Nelămurirea fără echivoc a acestor probleme, precum și teama ca suma globală a impozitului impus românilor să fie plătită de mai puțini contribuabili sau să nu fie plătită integral (în multe locuri iobagii au refuzat să-și „onoreze” datoriile), a creat un haos rar întâlnit în finanțele țării.⁴¹

Prin cercetarea arhivelor, Trócsányi reușește să elucideze unele probleme. Astfel, parcurgând procesele verbale ale ședințelor **Ministerial-Konferenz in Rebus Transylvaniei** din martie 1698, află că doar la insistențele guvernatorului Gy. Bánffy și ale cancelarului principal M. Bethlen a fost introdus amendamentul potrivit căruia ortodocșii se puteau asocia cu oricare dintre confesiunile recepte din Transilvania, nu numai cu catolicii. Statutul privilegiat al acestei biserici va fi extins asupra noilor uniți în mod automat. În schimb, cei care vor rămâne în vechea lor credință, nu vor avea parte de favoruri, situația lor rămânând neschimbată. Această idee s-a concretizat ulterior în rescriptul regal din 14 aprilie 1698.⁴²

Dispozițiile rescriptului sînt însă în contradicție flagrantă cu sistemul fiscal al provinciei, astfel că dieta din Transilvania propune păstrarea *status quo ante* în materie de dări și obligații pînă cînd împăratul va decide printr-un nou rescript.⁴³ Răspunsul suveranului din februarie 1699 este însă în defavoarea Dietei, fiindcă în această fază a tratativelor cu românii, Leopold — la sfatul lui Kollonich — nu a dorit să compromită rezultatele deja obținute pe tărîmul unirii cu Roma catolică.⁴⁴

Pentru a contracara lotuși succesul negocierilor, Guvernul a acordat ajutor moral ortodocșilor, cît și acelor parohii reformate române care nu au fost atinse încă de zelul unirii, mai ales în comitatele Hunedoarei și în regiunea Făgărașului, Brașovului etc. Se formează așadar o alianță vremelnică între două poluri ale societății, urmărind același scop, dar din considerente diferite.⁴⁵ La rîndul său, guvernatorul Bánffy adresează mai multe sesizări curții în care printr-o abilă argumentație juridică susține că prevederile diplomei leopoldine din 1690 sînt încălcate de unirea religioasă, care răstoarnă situația tradițională a raporturilor de forțe dintre confesiunile recepte. După părerea guvernatorului, episcopul uniților, Atanasie Anghel, are pretenții nejustificate asupra preoților calvini români, iar mulți ortodocși emigrează spre țările române fiindcă sînt constrînși să se declare uniți cu catolicii.⁴⁶ Acțiunile pornite de adversarii unirii religioase s-au dovedit a fi iluzorii. Întrucît generalul imperial Rabutin a fost tot timpul prezent în momentele cele mai fierbinți ale tratativelor și ale desfășurării evenimentelor legate de procesul tranziției religioase.

Singura victorie înregistrată de parlamentul provincial cu majoritate protestantă a fost limitarea numărului celor scutiți de dijme și servituți din tagma preoților, prevăzîndu-se totodată ca membrii clerului greco-catolic fără parohii să trăiască în mănăstiri privilegiate. Rezultatul scontat — calmarea pasiunilor — însă nu a avut

loc. Uniții cer privilegii depline pentru toți membrii noii biserici, Împăratul pretinde jurământ de credință clară din partea episcopului și clerului asupra celor patru puncte definite încă la sinodul din Florența (1439), astfel că soluția — într-o țară agitată și sfîșiată de opinii contradictorii — este emiterea unei noi diplome din partea Vienei. Acest nou act de bază este tocmai diploma atît de controversată din 19 martie 1701. Diploma repetă o ineptie în materie de drept public, adică toți greco-catolicii să fie exceptați de sub servituțiile feudale, prevedere ce niciodată nu a fost publicată integral în Transilvania, de către Guberniu sau președintele Dietei.⁴⁷

Nemulțumirile generale au culminat în timpul răscoalei antihabsburgice condusă de Francisc Rákóczi al II-lea, iar după 1711 practic a trebuit refondată biserica unită din Transilvania.⁴⁸

Oricare ar fi fost soarta imediată a confesiunii greco-catolice ardelenе, unirea religioasă a avut repercusiuni durabile, am putea spune ireversibile, asupra vieții sociale, politice, spirituale a Transilvaniei, și mai ales asupra raporturilor interetnice din provincie. Punctul de vedere al maghiarimii din Ardeal a fost exprimat de Elemér Gyárfás în 1924: „Însemnătatea reală a acțiunilor unioniste nu le putea prevedea nimeni, nici marea nobilime din Transilvania, nici cercurile conducătoare vieneze. nici măcar românii, cei mai interesați în acest proces. Nimeni nu s-a gîndit la Viena — unde cei de la putere s-au simțit protejați în lojele lor — că prin unire ei făuresc progresul material și sprijină dezvoltarea culturală a unui popor, care în decurs de două secole scurte, lăsînd la o parte propria-i neînsemnătate, ridicîndu-se, va distruge ca pe o jucărie dominația dinastiei habsburgice.”⁴⁹ □

NOTE

1. Cserei Mihály, *Históriája*, c. f. Gyárfás Elemér *Bethlen Miklós*, Dicsőszentmárton, 1924, p. 132–133.
- 1/a I. Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697–1792*, Budapest, Athenaeum, 1946, p. 26.
2. Gyárfás, *op. cit.*, p. 122.
3. ibidem.
4. idem, p. 124.
5. Albu, Nicolae, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*. Blaj, 1944. p. 182–183.
6. Gyárfás, *op. cit.*, p. 128–129.
7. Bíró Vencel, *Altorjai Apor István és kora*. Kolozsvár, Erdélyi Katolikus Akadémia, 1935. p. 105.
8. ibidem.
9. Gyárfás, *op. cit.*, 125.
10. Vezi biografia sa în *Erdélyi lexikon*. (Szerk. dr. Osváth Kálmán). Oradea, 1928 p. 113. și *Erdélyi magyar irodalmi lexikon*. II. Bukarest, Kriterion, 1991. p. 104–106.

11. Jancsó Benedek, *Erdély története*, Cluj-Kolozsvár, Minerva Könyvkiadó RT., 1931, p. 184–189.
12. idem, p. 184.
13. idem, p. 185.
14. idem p. 186.
15. idem, p. 187.
16. idem, p. 187–188.
17. Hóman Bálint — Szekfű Gyula, *Magyar történet*. IV. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935, p. 263–269.
- 17/a. idem, p. 264.
18. ibidem.
19. idem, p. 264–265.
20. ibidem.
21. idem, p. 266.
22. Gáldi László — Makkai László, *A románok története különös tekintettel az erdélyi románokra*. Budapest, A Magyar Történelmi Társulat kiadványa, 1941. Paragraful a fost scris de romanistul Gáldi, și se extinde între paginile 195–198.
23. I. Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 19–43.
24. idem, p. 20.
25. idem, p. 20–21.
26. idem, p. 22.
27. idem, p. 23.
28. idem, p. 23–24.
29. idem. p. 25.
30. idem. p. 26.
31. idem. p. 31.
32. ibidem.
33. idem, p. 39.
34. idem, p. 40–41.
35. Trócsányi Zsolt, *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. pp. 281–285. (În continuare *Trócsányi 1988*.)
36. *Erdély története*. II. (Főszerkesztő Köpeczi Béla.) Budapest, Akadémia Kiadó, 1988. p. 886–889. Autorul capitolului este deci Zs. Trócsányi.
37. *Trócsányi 1988*, p. 281–282.
38. *Erdély II.*, p. 887.
39. ibidem.
40. idem, p. 887.
41. idem, p. 889., și *Trócsányi 1988*, p. 281.
42. *Trócsányi 1988*, p. 282.
43. ibidem.
44. ibidem.
45. idem, p. 283.
46. ibidem.

47. idem, p. 284–285.
48. idem, p. 285.
49. Gyárfás, *op. cit.*, p. 133.

*

Mihály SPIELMANN-SEBESTYÉN (n. 1947) — Bibliotecar principal la Biblioteca Teleki Bolyai (Tîrgu-Mureș), lector universitar la Academia de Artă Teatrală (Tîrgu-Mureș) și la Universitatea Babeș-Bolyai (Cluj). A publicat peste 250 de studii despre istoria Transilvaniei din secolele XV-XVII, autor al volumelor **Erdélyi fejedelmek (Principii Transilvaniei)**, Editura Mentor, Tîrgu-Mureș, 1993 și 1994 (reed.) și **Múlt és múlt (Trecut și trecut)**, Editura Impress. Tîrgu-Mureș, 1995.